

یاد ساعی

استاد کریم ساعی بنیان گذار علوم منابع طبیعی

و تشکیلات جنگلبانی در ایران

● دکتر وحید اعتماد - استادیار دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران - گروه جنگلداری

در حالی که هنوز امتحانات دانشکده را به پایان نرسانده بود شرکت جسته و از آزمون مربوطه با نمره خوب قبول شد. در پاییز همان سال به فرانسه رفت و در دانشگاه مونپلیه به مدت دو سال در انستیتو آگرونومیک که از مراکز معروف و معتبر علمی جهان است مشغول تحصیل شد و با موفقیت چشم گیری در سال ۱۳۱۲ از این مرکز علمی مطرح در اروپا فارغ التحصیل شد به طوری که تعجب افرادی چون دکتر عدل که در فرانسه درس خوانده بود برانگیخت. استعداد شگرف، دانش عمیق در جنگل، مهندسی و ریاضیات، هنر، ادب و هوش سرشار ساعی به او شخصیتی بین المللی داده بود به طوری که در همان سال های تحصیل در فرانسه به دلیل موفقیت های کم نظیری که کسب کرده بود؛ مجله معروف و تخصصی Revue de Bois به چاپ عکس و زندگی نامه ساعی پرداخت و او را به عنوان یکی از نوابغ و نوادر علمی معرفی کرد.

پس از خاتمه این دوره برای تحصیل رشته جنگل به آمریکا عزیمت می نماید و در ایالت کالیفرنیا در دانشگاه برکلی در رشته آمار و جنگل به تحصیل می پردازد. در سال ۱۳۱۶ ه.ش پس از اخذ مدرک کارشناسی ارشد در رشته جنگل با کوله باری از دانش و تجربه و عشق به خدمت عازم ایران می شود و به سراغ همان رشته ای رفت که در آن به

خود را با موفقیت کسب نمود و در مدرسه عالی فلاحت تهران که رئیس آن محمود قانع بود ثبت نام کرد و به تحصیل مشغول گشت. پس از گذشت یک سال این مدرسه منحل اعلام شد و شرط ورود به مدرسه عالی را داشتن دیپلم کامل متوسطه اعلام نمودند. این مدرسه به کرج منتقل شد و در جوار آن کلاس چهارم دبیرستان ایجاد کردند و برای دانشجویان مدرسه عالی فلاحت منحلته تهران حق تقدم قایل شدند. در آذرماه سال ۱۳۰۷ با تلاش و کوششی فراوان امتحانات سه ماهه و نهایی را با موفقیت به پایان رساند و قرار بود در خرداد ماه ۱۳۰۹ در امتحانات ششم متوسطه وزارت معارف شرکت نماید که به علت هجوم ملخ دریایی در اقصی نقاط ایران مجبور می شود تا در امر مبارزه با این آفت عازم خراسان گردد. در خرداد همین سال در بحبوحه ی مبارزه با آفت ملخ دریایی در مشهد موفق به اخذ دیپلم می گردد و در مهر ماه در کلاس اول مدرسه عالی فلاحت ثبت نام می کند و در سال ۱۳۱۰ با درجه مهندسی از دانشکده فلاحت فارغ التحصیل می گردد. ساعی دوران تحصیل خود را با شتاب گذراند. گویی وی عجله داشت که هرچه زودتر در ایران و خارج از کشور کلاس ها و مدارج علمی را طی کند و به دنبال وظیفه و مسئولیت اساسی خود برود. وی در سال ۱۳۱۰ در امتحانات اعزام محصلین به اروپا

در تاریخ پرفراز و نشیب کشورمان مردان بزرگی پا به عرصه ی وجود نهاده اند که خدمات گهربارشان نه تنها در مدت حیات آن ها بلکه در سال های پس از نبودشان همواره چراغ راه رهروانشان بوده است.

استاد کریم ساعی بنیان گذار علوم نوین منابع طبیعی و تشکیلات جنگلبانی ایران یکی از نوابغ و نوادر عصر ما به حساب می آید که پس از گذشت بیش از پنج دهه هنوز نظرات و کتاب هایش مورد استفاده اهل قلم علوم جنگل و منابع طبیعی قرار می گیرد.

در سال ۱۲۸۹ هجری شمسی در شهر مقدس مشهد پا به عرصه وجود گذاشت. پدرش که به کار تجارت مشغول بود و با ممالک آسیائی و روسیه داد و ستد می کرد نام وی را کریم نهاد. در ایامی که کریم ساعی هنوز سن و سالی نداشت پدرش به قصد تجارت راهی دیار ترکستان شد ولی هرگز از این مسافرت برنگشت. انتظار بی ثمر بود و امیدها به نومییدی ختم شد و سرانجام همه از مراجعت پدر قطع امید کردند. از این پس کریم ساعی خود را برای مشکلات بزرگی که روزگار برای او رقم زده بود آماده می کرد. وی فردی حساس بود ولی رنج بی پدری را از همه پنهان می کرد و دردها را در قلب خود فرو می ریخت و شتاب آلود به سوی آینده می شتافت.

در سال ۱۳۰۶ ه.ش تصدیق کلاس نهم

تحصیل پرداخته بود. او به خوبی می دانست که حیات کشورش وابسته به منابع طبیعی است و جنگل و درخت نقش اساسی در بقای زندگی جامعه دارد. زمانی که ساعی ۹ ساله بود اولین تلاش دولت در مدیریت جنگل های کشور به منظور تعیین حدود جنگل های دولتی و خصوصی آغاز می گردد. بدین منظور در ۱۲۹۷ وزارت فلاح و فواید عامه شخصی به نام آقای احمدی را که آشنا به امور نقشه برداری بود به اتفاق دو نفر مامور تعیین حدود جنگل های شمال می کند تا از تجاوز به جنگل های دولتی بکاهند و ضمناً دولت بتواند از بهره برداری هایی که از جنگل های خصوصی می شود عوارض دریافت کند. عملیات نقشه برداری از جنگل هایی که در آن ها شرکت ها و بازرگانان مشغول بهره برداری بودند آغاز می گردد که این امر با مشکلاتی مواجه می شود و از سوی دیگر عملیات مذکور با قیام بزرگ مرد تاریخ حرکت های اسلامی میرزا کوچک خان جنگلی مصادف شد، به ناچار بدون اخذ نتیجه قطعی به تهران بر می گردند.

در سال ۱۳۰۲ یکی از کارشناسان خارجی بنام هانس شریکر اهل کشور اتریش، به استخدام دولت ایران در می آید. وی منشا خدمات فراوانی برای آموزش و مدیریت جنگل در زمان خود بوده و در همان سال در شهر بابل اداره ثابتی را ایجاد می کند. چندی بعد به کمک فندم هاگن یکی دیگر از کارشناسان خارجی برنامه ریزی جدیدی برای مدیریت جنگل ها طراحی می نمایند.

آنان در زمینه مسایل آموزشی، کلاس های زیادی را برای تربیت نیروی انسانی برگزار نمودند. وی اولین دوره آموزش جنگل بانی را در سال ۱۳۰۹ در زمانی که ساعی عازم

تحصیلات عالی به فرانسه شد برگزار کرد. در طی سال هایی که ساعی مشغول تحصیل علم بود اقدامات موثری برای حفاظت از جنگل ها توسط اداره جنگل بانی وقت صورت گرفت. در سال ۱۳۱۳ ه.ش اداره جنگل بانی برای جلوگیری از تهیه غیر اصولی زغال از جنگل ها اقداماتی به عمل آورد که در نتیجه ی آن، منافع سوداگران و افراد صاحب نام به خطر افتاده بود. آن ها علیه این نهاد نوپا با استفاده از نفوذ خود جریانی را به وجود آوردند و در نهایت به دستور رضاشاه این نهاد منحل اعلام گردید. این عمل یکی از حوادث تاسف بار در تاریخ جنگل بانی ایران است و نشان می دهد که چگونه مشتی سودجو تیشه بر ریشه حیات یک ملت می زند.

در سال ۱۳۱۶ پس از بازگشت کریم ساعی به ایران تشکیلات منسجم جنگل بانی ایران در واحدی به نام دایره جنگل با یک کارمند و یک میز و دو صندلی در اداره کل فلاح پی ریزی گردید.

در سال ۱۳۱۷ دایره جنگل رسماً در اداره کل فلاح مرکز تشکیل شد که ریاست آن با کریم ساعی بود. وی از بدو تصدی دایره جنگل به فکر تشکیل یک نظام جدید برای اداره جنگل ها بود و در اثر فعالیت و تلاش شبانه روزی موفق گردید اداره جنگل بانی را در سال ۱۳۱۹ هجری شمسی به وجود آورد. وی در صدد تشکیل سازمان بزرگ برای اداره جنگل های کشور بود به همین جهت گزارشی مبنی بر لزوم ایجاد تشکیلات جنگل بانی تهیه نمود که به وسیله رییس کل وقت کشاورزی که شخصی به نام رام بود به اطلاع رضاخان پهلوی رسید. در نیمه دوم سال ۱۳۲۰ اداره کل کشاورزی به وزارت کشاورزی و در سال ۱۳۲۱ اداره جنگل بانی به اداره کل جنگل ها تبدیل شد و سازمان

منطقه ای جنگل بانی در گیلان، تنکابن، مازندران و گرگان زیر نظر روسای ادارات کشاورزی به وجود آمد.

ساعی فردی بود که توانست با شجاعت، برای نخستین بار در ایران، افکار مقامات دولتی زمان خود را به لزوم اداره علمی جنگل ها متوجه کند که کار ساده و آسانی نبود.

وی در دنباله کار خود به دو مساله اساسی پرداخت:

- ۱- قانونمند کردن مدیریت جنگل ها،
- ۲- آموزش و تشکیل کلاس ها و دوره های آموزشی متوسطه. به دنبال تلاش های فراوان با کمک بسیاری از همکارانش توانست در ۱۷ دی ماه ۱۳۲۱ نخستین قانون سازمان جنگل بانی ایران را از تصویب مجلس شورای ملی بگذرانند. قبل از این قانون، اولین مصوبه برای حفاظت و حراست جنگل های ایران در سال ۱۳۰۴ به تصویب رسیده بود. در سال ۱۳۲۱ نشریه ای به نام شمه ای درباره جنگل های ایران را در جهت آگاه سازی کارکنان دولت و اذهان مردم منتشر کرد.

تصدی اداره کل جنگل ها تا اواسط سال ۱۳۲۴ با استاد ساعی بود. مدیریت وی در طی این سال ها با مشکلات فراوانی همراه بود، اما وی خم به ابرو نیاورد و یک تنه به جنگ تمامی موانع رفت. در کشوری که در آن زمان موفقیت هر فرد احتیاج به خانواده با نفوذ و پشتیبانی عالی مقامی داشت با اتکا به نیروی دانش خود با دست خالی به کار پرداخت. در آن محیط پست، تنگ نظران و غارت گران منابع طبیعی از کار ساعی ناخشنود بودند. آنان به هر حيله ای دست زدند و توانستند مانع کارهای قانونمند وی شوند و بالاخره توانستند نا جوانمردانه پرونده ای برای او بسازند و او را روانه دیوان

کیفری کنند. مردی که تاکنون تمامی تلاش خود را برای نجات جنگل‌ها در طبق اخلاص نهاده بود اکنون به اتهام غارت اموال عمومی در برابر بازپرس و دادستان قرار می‌گرفت. دشمنان در پی آن بودند که او را از پای درآورند و ساقط کنند. اما همواره او می‌گفت: من به مانند میخی می‌مانم که هر چه بر سرش می‌کوبند بیشتر در چوب فرو می‌رود. حقوق و مزایای او را قطع کردند تا محتاج این و آنش کنند. به خیابان انقلاب رفت و مغازه‌ای اجاره کرد و به شغل شریف کتاب‌فروشی مشغول شد. پرونده مجهول کامیون چوب قاچاق دسیسه‌ای بود تا وی را از هستی ساقط کنند. اما مردی که خود قانون جنگل را نوشته بود در مقابل دادستان چنان یک تنه از خود دفاع نمود که تعجب همگان به خصوص بازپرس را برانگیخت و همگی اعتراف نمودند که حق با ساعی است. سرانجام وقتی ساعی از دادگستری بیرون آمد و خبر موفقیت او به گوش یاران رسید، همه غرق در شادی و شور شدند و بار دیگر فرزند ملت روسفید و با غرور و جبروت خاصی حقانیت خود را باثبات رساند.

در ۱۶ اسفند ماه سال ۱۳۲۴ دانشکده کشاورزی بر اساس تصویب‌نامه‌ای از وزارت کشاورزی منتزع و به مجموعه دانشکده‌های دانشگاه تهران پیوست. در این زمان به درخواست پرفسور هشترودی، محمد حسن اردبیلی و کریم ساعی به عضویت دانشکده کشاورزی درآمدند. قبل از اینها در سال ۱۳۲۱ ساعی در راستای اهداف کارهای خود پیشنهاد تاسیس رشته‌ی جنگل را در دانشکده داده بود که با پشتیبانی احمد حسین عدل رییس وقت دانشکده به تصویب رسید. از سال ۱۳۲۴ پس از پیوستن دانشکده مذکور به دانشگاه تهران موضوع ایجاد

آزمایشگاه جنگل و درجه‌استادان و معلمان به صورت مبهم باقی مانده بود تا در اواخر فروردین سال ۱۳۲۸ تصویب‌نامه‌ای از مجلس گذشت و تعدادی از معلمان به مقام استادی رسیدند که از جمله مهندس کریم ساعی مقام استادی رتبه ۷ را احراز نمود. بی‌درنگ استادان دیگر آن مرد علم و دانش را به ریاست دانشکده انتخاب کردند. اما ساعی مبارزه را از برای حفظ جنگل‌ها ترجیح می‌داد. چنان که خودش می‌گفت: در دانشکده کسانی که ریاست را بپذیرند و آن را به تعالی سوق دهند پیدا می‌شوند اما برای مبارزه مقدسی که وی شروع کرده بود کسی در بین نبود. پس ساعی از ریاست دانشکده استعفا داده و در تاریخ ۲۴ اسفند ۱۳۲۷ ه.ش توسط احمد مقبل، وزیر وقت کشاورزی به ریاست هیئت مدیره و مدیریت عامل اداره کل جنگل‌ها انتخاب گردید. در واقع دکتر مقبل، با انتخاب ساعی یکی از شایسته‌ترین انتصابات در تاریخ سازمان جنگل‌بانی کشور را انجام داد که در آن علم و مدیریت و کارآیی تنها معیار انتخاب بود و نه مسایل و معیارهایی که غالباً در جهت ایجاد تزلزل در مدیریت‌های منابع طبیعی بوده است.

کریم ساعی از بدو تصدی دایره جنگل در سال ۱۳۱۷ به فکر تشکیل یک نظام جدید برای اداره جنگل‌های کشور بود تا اینکه در اواخر سال ۱۳۲۷ موفق شد مجوز این سازمان جدید را برای مدیریت جنگل‌های کشور کسب کند که در آن استقلال بیشتری نصیب اداره جنگل گردید. مصوبه شماره ۱۳۲۷/۱/۲۴ هیئت دولت به شماره ۲۰۵۲۳ منجر به تاسیس بنگاه جنگل‌ها شد، کریم ساعی در همین سال شاهکار علمی خود را با عنوان جنگل‌شناسی در دو جلد منتشر کرد.

با نشر این کتاب‌ها پایه و اساس اطلاعات علمی جنگل‌بانان کشور پی‌ریزی شد. این در حالیست که هنوز بیش از نیم قرن اعتبار علمی این انتشارات همچنان باقی است.

در پانزدهم آذر ماه ۱۳۲۸ اولین شماره نشریه اداری مخصوص کارکنان بنگاه جنگل‌ها تحت عنوان خبرنامه بنگاه جنگل‌ها با سرمقاله‌ای به قلم کریم ساعی منتشر شد. این نشریه پس از طی سالیان دراز (بیش از ۵۲ سال) با عنوان‌هایی چون نشریه بنگاه جنگل‌ها، خبرهای سازمان جنگل‌ها و در نهایت در فصلنامه جنگل و مرتع به حیات و بقای خود ادامه داده است.

ساعی مصمم بود در دانشکده کشاورزی به تاسیس دوره آموزش جنگل‌بانی پردازد و برای این منظور دوره تخصصی برای مهندسی کشاورزی را پیشنهاد نمود که نتیجه آن دایر شدن اولین دوره تخصصی در سال ۱۳۲۹ به مدت دو سال بود. پس از افتتاح چنین دوره‌ای مشخص گردید که تدریس به صورت نظری و بدون آزمایشگاه و تجهیزات آن چندان مطلوب نیست و لذا به فکر تاسیس یک آزمایشگاه جنگل و چوب‌شناسی افتاده و مقدمات کار را با کمک‌های مالی و کارشناسی سازمان برنامه، دانشگاه تهران و سازمان خوار و بار جهانی (فائو) آغاز نمود.

ساعی بین سال‌های ۱۳۲۶ تا ۱۳۳۱ برای تشویق مسئولان و مردم نسبت به کشت درختان مختلف از جمله گونه‌های آیلان، سرو، کاج و چنار در تپه ماهورهای تهران و شمیران و عباس آباد اقدام نمود. در واقع او اولین کسی بود که برای جنگل‌کاری و توسعه فضای سبز در شهر تهران و سایر شهرها گام‌های موثری برداشت.

اعتقاد و علاقه وی به آبادانی به حدی بود که خود شخصا به آبیاری این گونه درختان

می پرداخت. این که در محیط خشک و بی آبی چون تهران نیز می توان درخت مناسبی پیدا کرد و اطراف شهر کمربندی سبز به وجود آورد در واقع زائیده فکر و اندیشه ساعی بود. هر چند جنگلی که او بوجود آورد هر روز مورد هجوم غارتگران قرار گرفت اما یادگاری است که از او باقی مانده است. پارک ساعی تهران و چنارهای خیابان ولیعصر یادگاری فراموش نشدنی و آثار ماندگار این مرد بزرگ میدان علم و عمل است. او معتقد بود تا چند سال آینده مناطق صنعتی و مسکونی توسعه می یابند و مردم برای سلامت به این پارک ها و فضای سبز نیازمندند.

کارنامه درخشان زندگی ساعی را دوران خدمت او به کشورش تشکیل می دهد. او در طول عمر پر بار و کوتاه ۴۱ ساله اش، تنها به مدت ۱۵ سال فرصت داشت تا در راه خدمت به مملکت کار کند.

اغراق نیست که اگر بگوئیم ۱۵ سال کار و تلاش او بیش از عمر صد ساله بسیاری از افراد ارزش و اعتبار داشت.

او در کارکردن وقت و زمان نمی شناخت و لحظه ای را از دست نمی داد حتی بسیاری از دوستانش دیده بودند که در دفتر کار خود اصلاح سرش را انجام داده و در همان هنگام به مطالعه پرونده ها می پرداخت و از همین مدت زمان کوتاه به نحو احسن استفاده می کرد. آنچه را که امروزه به نام سازمان جنگل ها، مراتع و آبخیزداری کشور می شناسیم نتیجه فکر و اندیشه ی خلاق ساعی است. بسیاری از عناوین و اصطلاحات رایج نظیر جنگل بان، جنگل داری، ... همه زائیده ی ذهن و قلم اوست. اصطلاحات فنی که در کتاب با ارزش او به کار رفته امروزه کاملاً جا افتاده و مورد استفاده اهل قلم قرار می گیرد.

ساعی به حفظ و افزودن سرمایه ی جنگل و بهره گیری علمی از این سرمایه خدادادی اشاره می کند. در آن سال ها در جهت افزایش سرمایه جنگل کاری و یا احداث جنگل کاری دست کاشت اهمیت فراوان می داد. از نظر اولویت بندی جنگل کاری در ایران، ساعی ابتدا به فکر نقاطی از جنگل ها بود که در نتیجه زغال گیری لخت و تنگ شده بود افتاده، سپس به مرز های بالابند و پایین بند جنگل ها اندیشه و اقدامات موثری برای عملی شدن آن به انجام رساند. پس از گذشت این همه سال به دست توانایی فرزندان آن مرد سترگ در سازمان جنگل ها و مراتع کشور در قالب طرح صیانت از جنگل ها این امر در ارتفاعات جنگل های شمال و غرب کشور به فعل در آمده است.

ساعی علاقه فراوانی به اعزام افراد کادر فنی به اروپا و سایر کشورها جهت مطالعه و بررسی در رشته های علمی جنگل بانی داشت. به اهتمام او وسایل حرکت اولین دسته مهندسين بنگاه جنگل ها و مراتع به کشورهای اروپایی تدارک دیده شد.

ساعی در دانشگاه درس می داد و مرتباً در پی آن بود که دامنه و سطح معلومات همکاران را بالا و بالاتر ببرد. پیشنهاد ایجاد رشته جنگل در سال ۱۳۲۱ در دانشکده ی کشاورزی و تصویب آن منجر به دایر شدن دوره تخصصی علوم جنگل در سال ۱۳۲۸ گردید. فکر ایجاد آزمایشگاه و تجهیز آن منجر به احداث آن ها گردید. با نهایت تاسف و تأثر بنیان گذار سازمان جنگل بانی، آموزش دانشگاهی رشته جنگل و پایه گذار تحقیقات منابع طبیعی و مجلات و نشریات متعدد، خود پایان احداث ساختمان آزمایشگاه را ندید و در زمانی که تازه پایه های ساختمان آزمایشگاه استوار شده بود در پی مأموریت اجرائی برای طراحی

کمربند سبز اطراف شهر شیراز در یک سانحه هوایی در بازگشت به شهر تهران در در روز ۴ دی ماه ۱۳۳۱ درگذشت و به این ترتیب ایران یکی از بهترین فرزندان خود را از دست داد.

خبر فرود اضطراری و حادثه جانگداز سقوط هواپیما همه دوستان استاد ساعی را بهت زده کرده بود. جسم بی جان و نیم سوخته او در بین اجساد پیدا شد و یاران با اندوه فراوان و شکوه هر چه تمام تر آن را تشییع نمودند و او را در نقطه ای از جنگل های کاجی که خود با دستان پر مهرش در محوطه دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران ایجاد کرده تود به خاک سپردند.

تاریخ ایران همواره از او به عنوان مردی که عاشق مملکت و ملت و درختانش بود همواره به نیکی یاد خواهد کرد.

او با هر چه درخت و جنگل بود رابطه ناگسستی داشت، اگر بگوئیم به درختان سر سبز عشق می ورزید و آن ها را برای نسل های آینده می خواست سخنی به گزاف نگفته ایم. او در فکر و عمل توسعه پایدار را به ما آموخت و راه کارهای روشن برای مدیریت جنگل ها به ارث باقی گذاشت. کتاب ها، یادداشت ها، گزارشات و نظرات او همه و همه قدرت دانش او را بیان می دارند. در ورای همه اینها ساعی انسان بزرگی بود که در خاطره ها خواهد ماند.

او همواره این سخن بتهوون را مکرر بر زبان می آورد که برای من درخت همانند یک انسان ارزش دارد.

بدون تردید نام بلند آوازه ی این استاد مدبر و محقق به خاطر علم و جهاد و خدمت برجسته علمی، فرهنگی و سازندگی بر تارک تابناک تاریخ علوم منابع طبیعی ایران خواهد درخشید.

روحش شاد و راهش پر رهرو باد